

Den stungna **m**-runan

Staffan Fridell

Det finns sammanlagt sjutton vikingatida nordiska runinskrifter där det förekommer en stungen **m**-runa med stingningar mellan huvudstaven och bistavarna (𐌛; en nästan fullständig förteckning finns hos Lerche Nielsen 1997, 75 f.). En stor del av dessa inskrifter är koncentrerade till ett litet område i sydvästra Småland: Sm 5 i Transjö, Sm 30 i Trotteslöv, Sm 33 i Hamneda, Sm 35 i Replösa, Sm 36 i Bolmaryd (Gustavson 2008, 193), Sm 39 och Sm 40+41 i Ryssby och Sm 60 i Skaftarp. Det har föreslagits att ett par av dessa har samma ristare till upphovsman: Sm 5 och Sm 39 (Jansson 1964, 233 f.), kanske även Sm 30 (Stille 2008, 81). För övrigt finns en inskrift i södra Västergötland (Vg 161 i Härna), två i Södermanland (Sö 367 i Släbro, Sö Fv 1986:218 i Harby), två i Skåne (DR 295 och DR 297, båda i Hällestad), en på Själland (DR 229 i Sandby), två på Jylland (DR 63 och DR 68, båda i Århus) samt en på Bornholm (DR 409 i Rø). Det finns även en stungen **m**-runa på ett medeltida träkors från Grönland (GR 10 från Iki-gaat/Herjolfsnes) men den lämnas utanför diskussionen här eftersom den knappast kan ha samband med det vikingatida bruket. Dessutom finns en osäker stungen **m**-runa på ett mynt från Lund från ca 1065–75 (DR mō. 59b, cf. *DR, Text*, sp. 857–59, 964; Lerche Nielsen 1997, 76), som jag också här bortser från.

I fjorton av de aktuella inskrifterna används konsekvent stungen **m**-runa. Tre inskrifter (Sm 40, Sm 60 och DR 68) uppvisar variation mellan stungna och ostungna **m**-runor.

Det förefaller att nästan genomgående vara fråga om en runa med två stingningar, dvs. 𐌛. I två fall (Sm 30, Sm 39) är stenarna skadade så att endast en stingning kan ses. Endast i en inskrift, Sm 36, verkar det röra sig om en enkel stingning. I Helmer Gustavsons (2008, 193) imålning av inskriften syns nämligen bara en stingning till höger om huvudstaven (och ingen till vänster).

Det finns hittills två olika förklaringar till stingningarna. Otto von

Fridell, Staffan. "Den stungna **m**-runan."

Futhark: International Journal of Runic Studies 5 (2014, publ. 2015): 195–98.

© 2015 Staffan Fridell.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

Friesen (1933, 227) skriver: "En övergångsform mellan P och Y är Y , där punkterna rimligtvis äro ställföreträdare för de delar av bistavarna i P som sammanfölla med slinglinjen". Ragnar Kinander (1935–61, 14 f.) räknar den aktuella **m**-runan till de "punktdekorerade" runorna, som han benämner så "då deras punkter endast äro av dekorativ natur i motsats mot de punkterade eller stungna runorna, vilkas punkter ha diakritisk karaktär". Till denna åsikt ansluter sig även Svante Lagman (1990, 19): "En form som Y ... måste ses som ren utsmyckning." (Förmodligen avses att stingningen av en form som Y måste ses som ren utsmyckning.)

Otto von Friesens tanke ser jag som långsökt och mindre trolig. Det förekommer visserligen att man medvetet reformerar och förenklar runor så att bistavar försvinner och stingningar eller liknande i stället får stå för, vara ställföreträdare för de försvunna bistavarna: kortkvist-**h** och -**m**, "stavlöst" **f**, **k** och **h** (Fridell 2001, 87, 92–93; 2011, 77, 81). Men övergången från P till Y bör inte ses som en medveten förändring utan har sannolikt uppkommit spontant vid ristande i trä. Det är lättare och snabbare att rista de enklare bågarna eller strecken i Y och Y än halvcirklarna i P . Man behöver inte förutsätta att kontakten med ramlinjer spelat någon avgörande roll här. Också ett P utan ramlinjer skulle förr eller senare spontant förenklas till Y . Man bör se förändringen som en gradvis process, en "change from below", som sannolikt startar med att bistavarna inte ansätts direkt vid huvudstavens topp. Det finns en **m**-runa på Forshedastenen (Sm 52), som von Friesen (1933, 227) uppfattade som ett P , men som Kinander (1935–61, 159) i stället polemiskt betecknar som "utan tvekan av vanlig typ Y ". Han tillägger: "Bistavarnas toppar böja svagt inåt, men skillnaden mellan denna runa och ett **m** av den äldre typen är tydlig". Här har man, menar jag, i själva verket just en verklig övergångsform mellan P och Y .

Kronologiskt ligger däremot von Friesens förklaring rätt. Alla fall av stunget **m** i gamla svenska landskap hör till 1000-talets första hälft (eller i något fall sent 900-tal), dvs. den period när P ersätts av Y . Detsamma gäller även de danska inskrifterna, med möjligt undantag för Sandbysten, som antas höra till det yngsta skiktet av vikingatida inskrifter i Danmark, samt Røstene på Bornholm. Den senare har dock antagits vara en av de äldsta bornholmska runstenarna (jfr Danske runeinskrifter, Bh 12) och skulle därmed kunna dateras till i alla fall 1000-talets mitt. Om dateringen av inskrifterna med stungna **m**, se vidare Lerche Nielsen 1997, 75 f.

Jag skulle nu vilja lägga fram en tredje, alternativ förklaring till den stungna **m**-runan som också passar kronologiskt, nämligen att stingningen avsåg att tydliggöra skillnaden mellan **m**-runan Y och **r**-runan A , vilka

ju annars hade identisk form som varandras stuprunor. Eftersom \mathfrak{h} redan fanns när Ψ uppkom, var det naturligt att foga de diakritiska punkterna till den nya runan för att tydligare skilja den från den gamla, i stället för tvärtom.

Om punkterna var enbart dekorativa och utan funktion, skulle man vänta sig en liknande punktering i samma omfattning även av runorna \mathfrak{P} , \mathfrak{b} , \mathfrak{R} och \mathfrak{B} under vikingatid. Varför så relativt många fall just av punkterat Ψ ? Man borde också förvänta sig punkterade \mathfrak{P} . Varför inte ett enda exempel? Det borde också finnas på motsvarande sätt punkterade \mathfrak{h} , men det finns inte ett enda dokumenterat fall. Uppgiften hos Wimmer (1899–1901, 484; även anförd av Kinander 1935–61, 16) att en sådan runa skulle finnas på Sandbysten är felaktig (*DR, Text*, sp. 281). Det finns däremot vanliga, ostungna **r**-runor i 15 av de 17 inskrifter som har stungna **m**-runor. De två undantagen (Sm 30 och DR 409) består enbart av korta brottstycken på 4–5 ord, där man inte kan förvänta sig att alla runor ska vara representerade.

Med min förklaring blir stingningarna på **m**-runorna att betrakta som diakritiska tecken. Liknande diakriter med funktion att öka den grafiska olikheten mellan olika skriftecken (heterogenisering) är vanliga i skrift-historien: olika streck och bågar över *u* och/eller *n* i nygotisk alfabetsskrift, strecket genom siffran 7 för att skilja den från 1, pricken över *i:t* o.s.v.

Något över hälften (nio av sjutton) av inskrifterna med stungen **m**-runa har även fonetiskt motiverade stungna runor. Det gäller Sm 5, Sm 60, Vg 161, Sö 367, Sö Fv1986:218, DR 63, DR 68, DR 229 och DR 295. Med tanke på detta och på att sådana runor är oerhört mycket mer frekventa och spridda, är det sannolikt att de fonetiskt motiverade stungna runorna (\mathfrak{h} \mathfrak{P} \mathfrak{t}), i synnerhet väl \mathfrak{P} , utgjort förebilder vid skapandet av Ψ .

Litteratur

- Danske runeindskrifter. Nationalmuseet (København) och Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. <http://www.runer.ku.dk/>
- DR + nummer = inskrift publicerad i *Danmark runeindskrifter*, dvs. DR.
- DR = *Danmarks runeindskrifter*, av Lis Jacobsen och Erik Moltke. 3 vol.: *Text; Atlas; Registre*. København, 1941–42.
- Fridell, Staffan. 2001. ”De stavlösa runornas ursprung.” *Saga och sed* 2000: 85–100.
- . 2011. ”Graphic Variation and Change in the Younger Futhark.” *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 60/61: 69–88.
- Friesen, Otto von. 1933. ”De svenska runinskrifterna.” I *Runorna/Runer/Runerne*, utg. Otto von Friesen, 145–248. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo, København.

- Gustavson, Helmer. 2008. "Katalog över runinskrifter i Kronobergs län." I Hansson och Stille 2008, 113–227.
- Hansson, Martin, och Per Stille, red. 2008. *Runor i Kronobergs län = I Varend och Sunnerbo* 49.5; *Kronobergsboken* 2008. Växjö.
- Jansson, Sven B. F. 1964. "Runstenen i Ryssby kyrka (Sm 39)." *Fornvännen* 59: 225–35.
- Kinander, Ragnar. 1935–61. *Smålands runinskrifter*. Vol. 4 av *Sveriges runinskrifter*. Stockholm.
- Lagman, Svante. 1990. *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 4. Uppsala.
- Lerche Nielsen, Michael. 1997. "Omkring Harby-stenens personnavne, tolkning og datering." I *Blandade runstudier*, ed. Lennart Elmevik och Lena Peterson, 2: 59–82. Runrön, 11. Uppsala.
- Stille, Per. 2008. "Runstenar och runresare i Småland." I Hansson och Stille 2008, 72–83.
- Wimmer, Ludvig F. A. 1899–1901. *De danske Runemindesmærker*. Vol. 2, *Rune-stenene i Jylland og på Øerne (undtagen Bornholm)*. København.

Futhark

International Journal of Runic Studies

Containing proceedings of the
Seventh International Symposium on Runes and Runic
Inscriptions, Oslo, 9–14 August 2010

Part 2: Selected papers

Main editors

James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor

Marco Bianchi

Vol. 5 · 2014

Published with financial support from the
Nordic Publications Committee for Humanist
and Social Sciences Periodicals (NOP-HS)

© Contributing authors 2015

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

All articles are available free of charge at
<http://www.futhark-journal.com>

A printed version of the issue can be ordered through
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-235576>

Editorial advisory board:

Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of
Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National
Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950